

Ala kyrka

Karaktärisering 2020

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 **Gotlands
Museum**

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0047

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2021/007471.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund.....	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Ala socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	7
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	10
Nulägesbeskrivning	12
Kyrkobyggnaden.....	21
Kyrkans huvuddrag.....	21
Byggnadshistorik	26
Nulägesbeskrivning	34
Fast inredning och inventarier	70
Restaureringar	80
Senaste restaureringarna.....	80
Arkeologi	83
Värdering	84
Allmänt.....	84
Bruksvärden	86
Kyrkobyggnaden.....	86
Kyrkans inventarier	88
Kyrkogården	88
Händelselista	90
Lagskydd.....	94
Källor och litteratur.....	96
Otryckta källor.....	96
Tryckta källor.....	96

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt att notera spår av förändringar som har gjorts och att observera kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem

från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

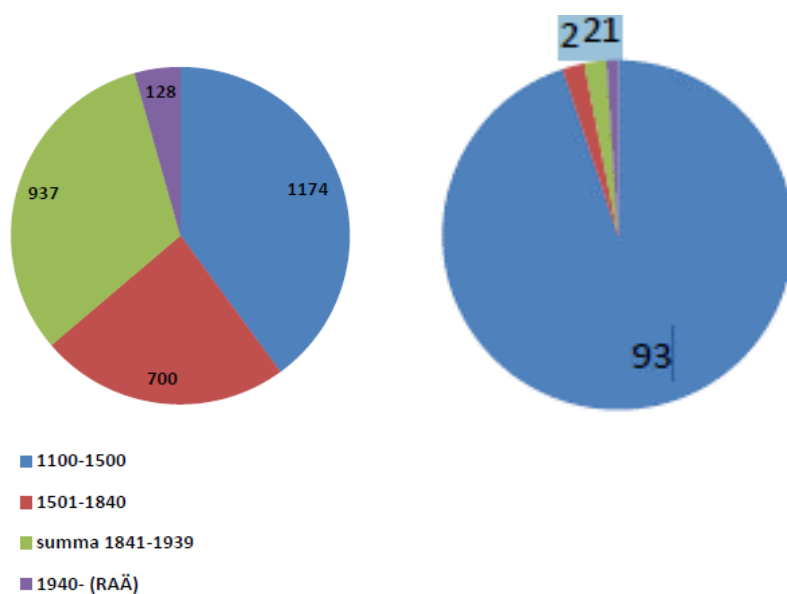
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpopsatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med

inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålnings. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Ala socken

Ala kyrka ingår i Romaklosters pastorat. Den är belägen på östra Gotland, ca 37 km från Visby. Socknen är en typisk jordbruksbygd. 2019 fanns 103 invånare.

Kyrkomiljön

Ala kyrka med kyrkogård är belägna intill den gamla landsvägen Ljugarn-Ala. Kyrkogården gränsar i norr mot den tidigare skolan med omgivande fruktträdgård och ett område som nu används som parkeringsplats, i öster mot ett smalt grönområde, vilket övergår i åkermark, i söder mot betesmark och i väster mot den gamla landsvägen. Söder om landsvägen finns en liten ängsmark med sockenstugan, omgivet av lövskog.

Ala kyrkomiljö fotograferad från norr 2020. Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

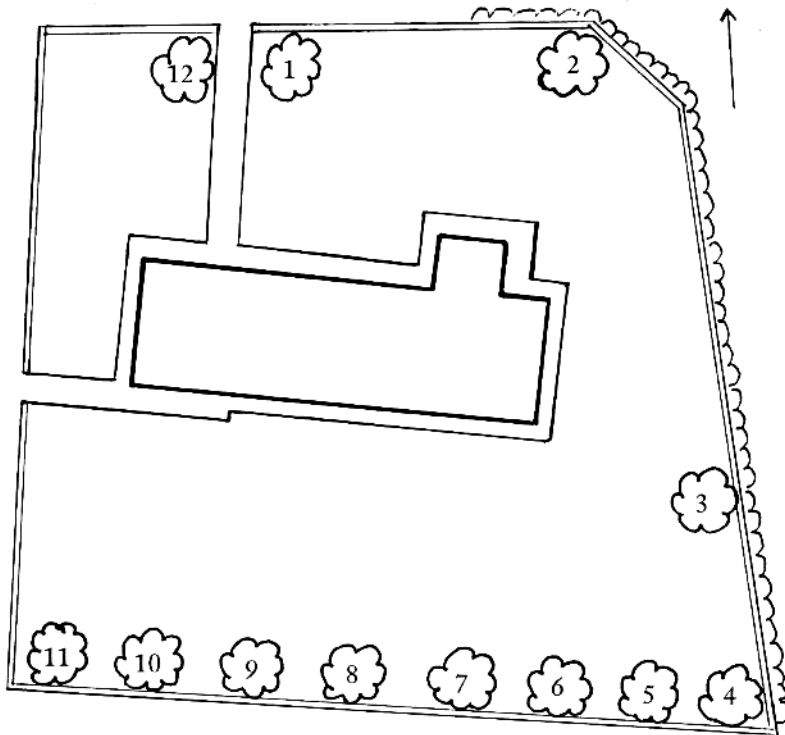
Kyrkogården har näst intill en kvadratisk utformning och ligger något högre än sin omgivning. Den omges av en terrassmur av kalksten samt en trädrad i öster samt några spridda träd vilka är resterna av en tidigare trädkrans. Gravarna är koncentrerade till den södra delen av kyrkogården.

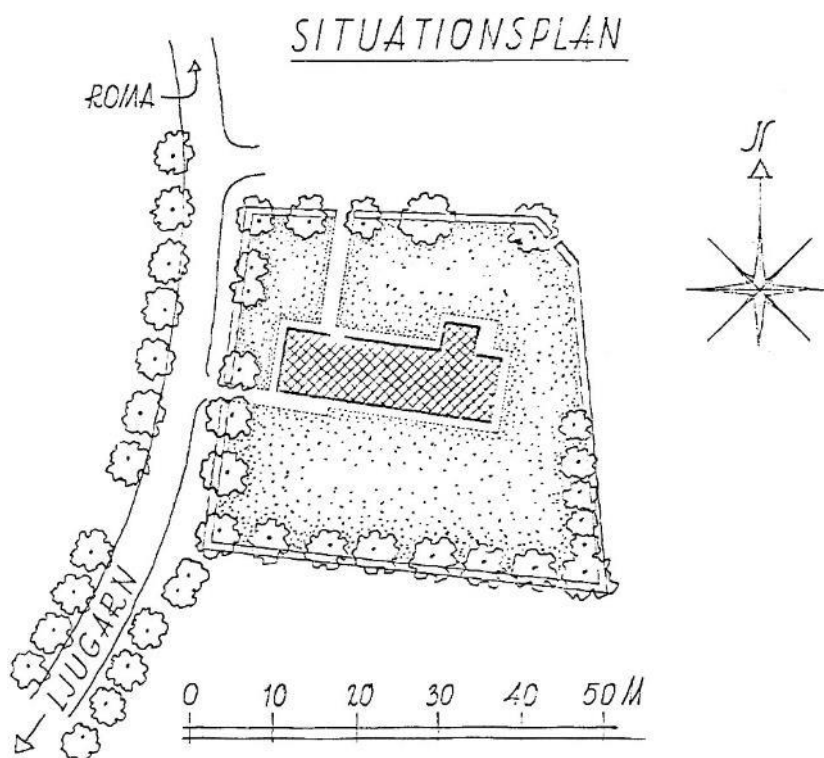
Ala kyrka fotograferad från nordost 2020. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Ala kyrka fotograferad från norr 2020. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Situationsplan Ala kyrka 2008, reviderad 2020, Gotlands Museum.

Situationsplan Ala kyrka 1950. Ur Sveriges kyrkor 1959.

Historik

Skattdläggningskartan från 1753 visar att kyrkan omges av ängsmarker i norr och betesmarker i söder. Mindre åkermarker ligger spridda runt kyrkan. På laga skiftes karta från 1890 syns kyrkogårdens utsträckning. I den nordöstra delen av kyrkogården ligger ett sockenmagasin byggt i trä 1866. I äldre tider omtalas en vägbom på landsvägen vid kyrkan, vilken fälldes ner under gudstjänsttid för att tvinga vägfarande till gudstjänstbesök. År 1801 fanns en mur, åtminstone längs landsvägen. Tidigare fanns även en "likport". 1852 beslöts att muren skulle omläggas. Kyrkogården utvidgades något mot söder och öster 1909. Norr om kyrkogården ligger den tidigare skolan och en fruktträdgård.

Skattdläggningskarta 1753.

Laga skiftes karta 1890. I kyrkogårdens nordöstra hörn ligger ett sockenmagasin uppfört 1866. Kartan visar kyrkogårdens utsträckning före utvidgningen 1909. Troligtvis var det den ursprungliga storleken.

Ala kyrka med unga träd i trädkransen vid den södra mursträckningen. Foto Einar Erics 1917. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Ala kyrkogård har en låg terrassmur och en planterad häck vid den östra mursträckningen. Foto Nils Lagergren 1958. RAÄ, Kulturmiljöbild

Ala kyrka, den södra delen av kyrkogården. Här finns även gravkullar. Foto Bertil Berthelson 1944 . RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården har näst intill en kvadratisk utformning och ligger något högre än sin omgivning. Den omges av en terrassmur av kalksten. På den västra kyrkogårdsmuren mot landsvägen finns dessutom ett trästaket.

Kyrkogårdsmuren har tre öppningar – huvudingången ligger i norr där man anländer från parkeringsplatsen. En trappa av kalksten leder upp till kyrkogården, denna flankeras av svartlackade järnräcken. På den västra sträckningen finns en modernt utformad dubbelgrind, med stolpar i trä, krönte med kors av svartlackerat järn. I öster finns en bro vilken leder fram till en förrådsbod. Från de norra och västra ingångarna leder gångar stensatta med kalkstensflis fram till kyrkan. En smal grusgång löper runt kyrkobyggnaden. Vid norra respektive västra gångarna står vardera en belysningsstolpe. 2002 anordnades belysning vid den norra tornportalen.

Kyrkogården omges av träd vilka tidigare ingick i en trädkrans. I söder finns en trädrad bestående av äldre hamlad tysklönn (nr 4, 11) och äldre hamlad lind (nr 5-10). I öster växer en äldre hamlad ask (nr 3) och vid ingången i norr finns äldre hamlad tysklönn (nr 1) och alm (nr 12). I den nordöstra hörnet växer en äldre friväxande hästkastanj (nr 2), (se situationsplan s. 9).

Det saknas solitära träd. Den östra delen av kyrkogården avgränsas av en häck av syren och sibirisk ärtbuske. Den norra gången kantas av rabatter planterade med perenna växter.

Flertalet av gravvårdarna är belägna söder och sydost-öster om kyrkan. I norr och väster saknas synliga gravar.

I ängat väster om kyrkogården står det gamla sockenmagasinet av trä, uppfört 1866. Det skänktes till Ala hembygdsförening och flyttades 1980 från kyrkogården till sin nuvarande plats.

Ala kyrka fotograferad från norr. Till vänster växer en äldre hästkastanj. Foto ES 2020.

Den västra terrassmuren med ett trästaket. Vid den södra muren finns en trädrad som tidigare ingick i en enhetlig trädkrans. Foto ES 2020.

Den östra mursträckningen, med en bred häck av syren och sibirisk ärtväxt. Foto ES 2020.

Den låga terrassmuren i öster. Foto ES 2020.

Ingången från parkeringen i norr. Foto ES 2020.

Ingången från landsvägen i väster. Järngrindarna flankeras av trästolpar krönta med kors av svartlackerat järn. Invid stolparna finns äldre grindstolpar i sten. Foto ES 2020.

Äldre grindstolpe i sten, kapade? Foto ES 2020.

I murens nordöstra hörn finns några trappstenar vilka leder ut till uthusen. Foto ES 2020.

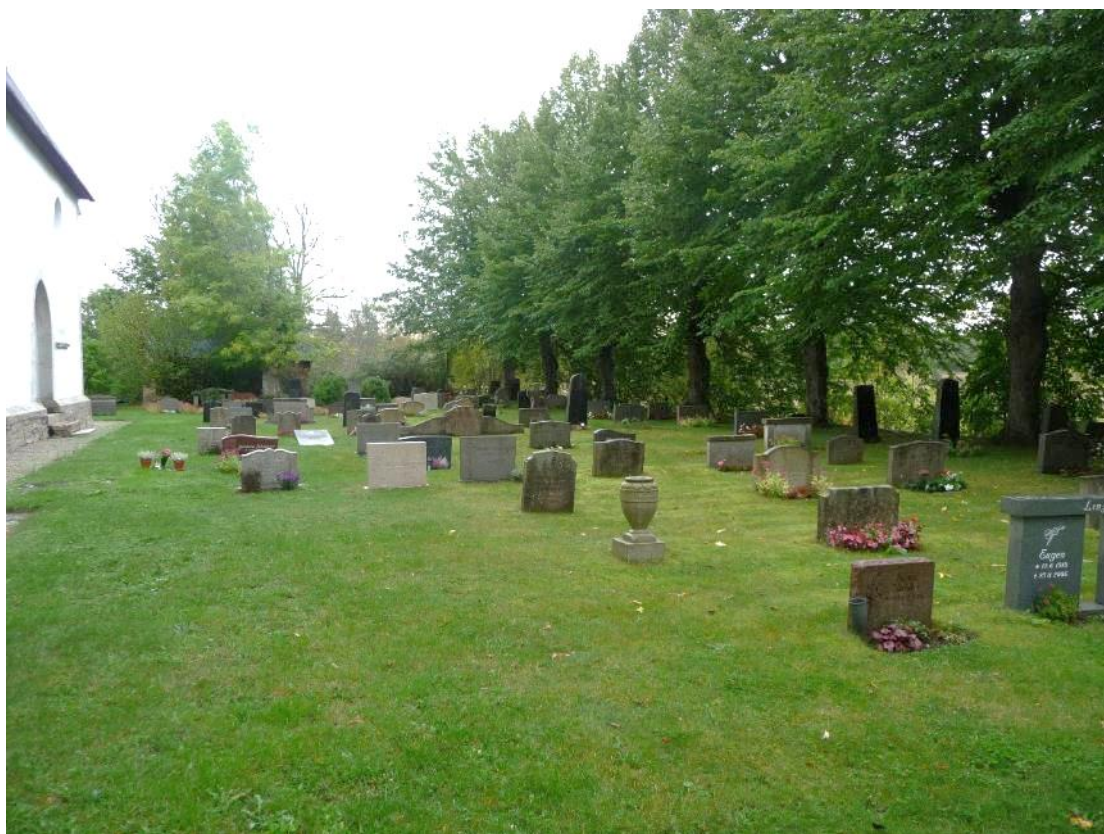
I öster, leder en bro till en förrådsbod. Foto ES 2020.

Gångar från parkeringen i norr och ingången i väster, leder fram till kyrkan. Här den västra gången. Foto ES 2020.

Kyrkan omges av grusade kanter. Foto ES 2020.

Den södra delen av kyrkogården, fotograferad från väster. Foto ES 2020.

Den sydöstra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Den östra delen av kyrkogården, fotograferad från söder. Foto ES 2020.

Den norra delen av kyrkogården saknar synliga gravar. Foto ES 2020.

Gravvårdar utanför den östra kyrkogårdsmuren. Foto ES 2020.

Medeltida kalkstenshäll flyttad från sitt ursprungliga läge och placerad vid långhusets norra sida. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder. Foto ES 2020.

Medeltid-1600-tal. Enligt SvK: "HER ONDER.../J/AKOP PEDERSON/ANO 1616." låg tidigare som den övre trampstenen vid tornets sydportal. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder och historia. Foto ES 2020.

Urna av kalksten på kubisk formad sockel från 1931. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2020.

Kors av kalksten på sockel från 1960. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2020.

Sockenmagasin från 1866. Stod tidigare vid kyrkogårdens nordöstra hörn. Flyttat till ängat söder om landsvägen 1980. Foto ES 2020.

Kyrkobyggnaden

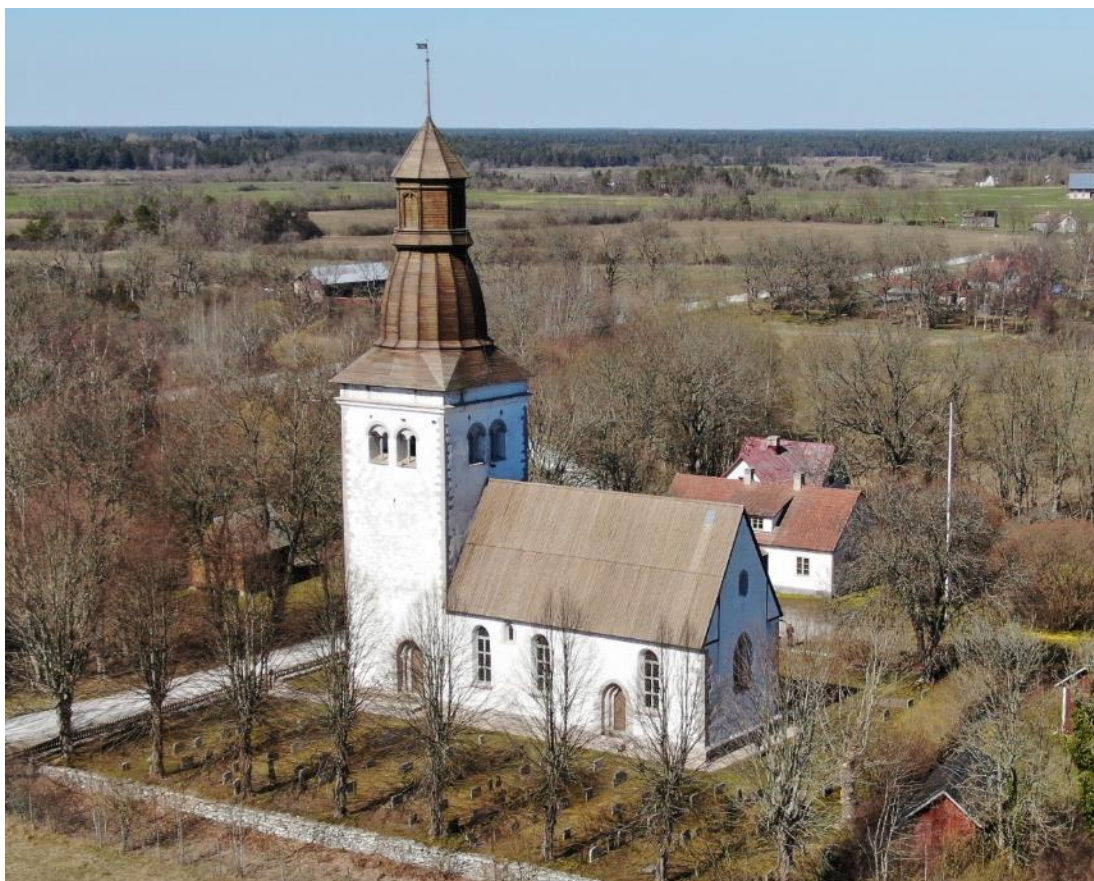
Kyrkans huvuddrag

Ala kyrka har ett säreget utseende genom sin ovanligt formade tornhuv, som har en snarlik motsvarighet i Lye kyrka, vilket inte är en slump utan en följd av att Lye lyftes fram som förebild när man i Ala i slutet av 1700-talet ville bygga om sin tornhuv. Huvarna kan förefalla märkliga men utgör en regional omtolkning av den barockklassicistiska typ av kupolhuv som var vanlig under 1700-talet på fastlandet och vars förebild går tillbaka på den italienska renässansens arkitektur, till vars mest framstående exempel kan anges Peterskyrkan i Rom.

Ala har också varit känd för att den drabbades av en ödeläggande brand 1938, under pågående byggnadsarbete, vilket förstörde i princip allt brännbart utom sakristian och ett väggskap i koret. Valven stod emot branden men inte trätaget i långhuset. Det nuvarande innertaket skyddas därför av ett ovanför liggande betongtak. Betong förekommer sedan återuppbyggnaden rikligt i kyrkans torn och vind.

Utmärkande för de medeltida delarna är att koret, som är yngre än långhuset, ändå förefaller vara fogat till detta snarare för att bilda en helhet än för att inleda ett nybyggnadsprojekt. Därmed är Ala en av de få på Gotland som formar en salkyrkoplan, det vill säga att kor och långhus är jämnstora, vilket blev det dominerande från omkring 1300 på fastlandet. Bland ovanliga detaljer kring kyrkan är att huvudingången är mot norr. Norra tornportalens smyg och anslutande väggar bär rikt med medeltida graffitti. Kyrkans relativt diskreta men mest kända föremål är annars dopfunten. När det för en kyrka i till exempel Uppland heter om den säkert proportionerade men osmyckade dopfunten att den är av Alatyp är det denna som åsyftas och som har givit gruppen dess namn.

Kyrkans murar är i helhet byggda på medeltiden, byggda mellan 1100-talets senare del och 1200-talets andra hälft. Äldst är långhuset, till vilket tornet byggdes i väster och sedan koret, som ersättning för ett absidkor som revs. På 1300-talet moderniserades östfönstret. Tornhuven fick sin form 1780, men den nuvarande är en kopia efter branden 1938.

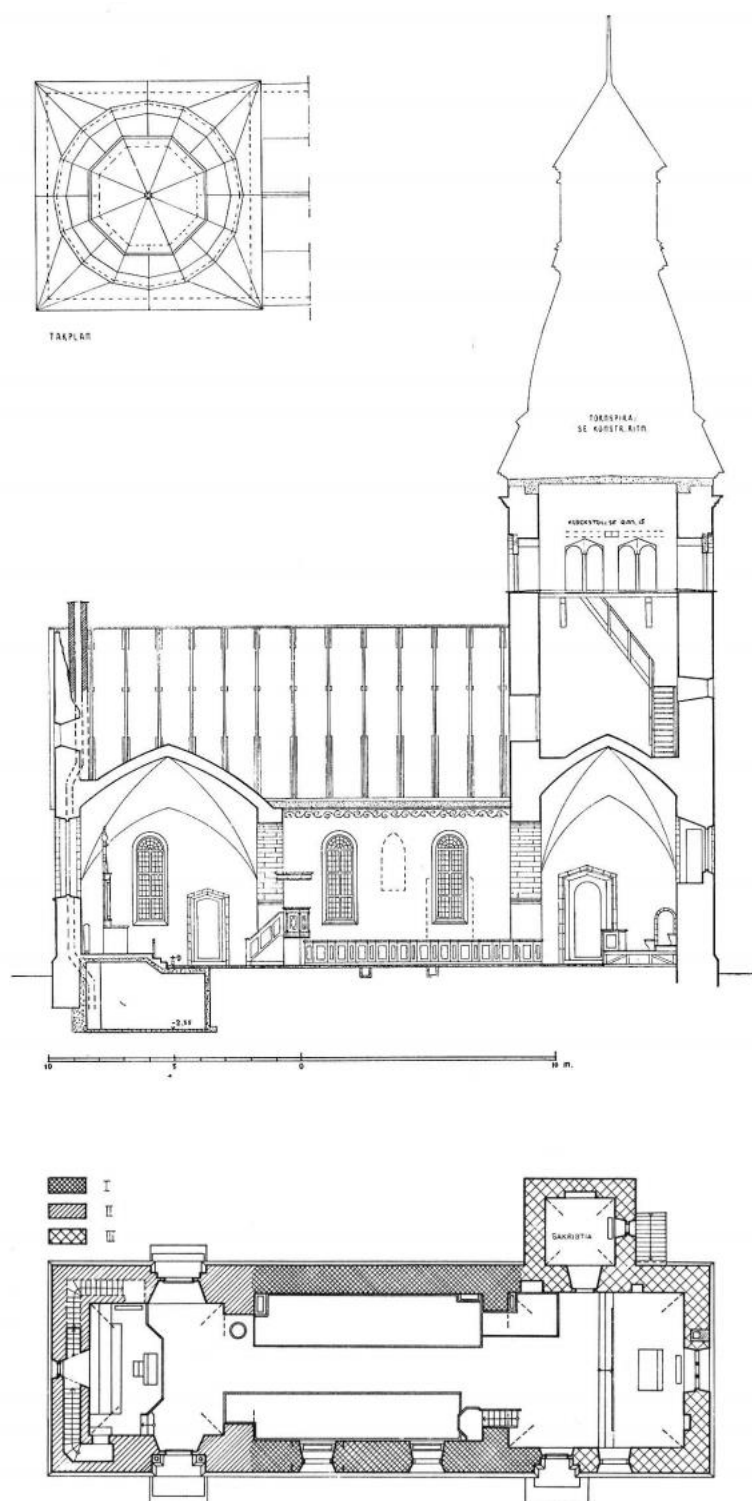
Exteriör från sydöst. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

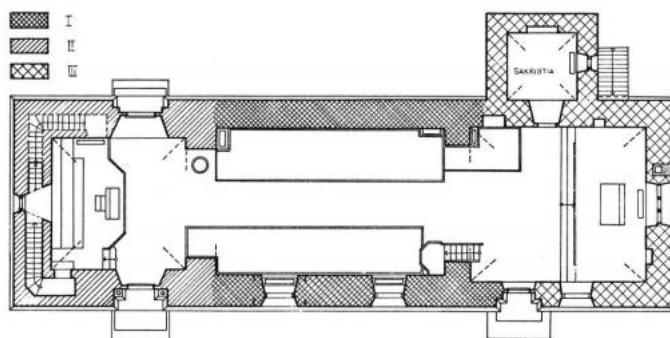
Exteriör från öster och nordöst. Foto ES 2020 respektive JL 2019.

Exteriör från sydväst. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Längdsektion mot söder samt plan, obs. koret till höger i planen och tornet till vänster.
Ritning till restaurering av Erik Fant 1938. Efter Sveriges Kyrkor (84), Gotland IV:4 (1959).

Längdsektion mot söder samt plan, obs. koret till höger i planen och tornet till vänster.
Ritning till restaurering av Erik Fant 1938. Efter Sveriges Kyrkor (84), Gotland IV:4 (1959).

Sektion genom långhuset och tornet mot väster. Ritning till restaurering av Erik Fant 1938. T.h. ritning till nytt tornkrön av Olof Tempelman (?) 1779. Efter Sveriges Kyrkor (84), Gotland IV:4 (1959).

Byggnadshistorik

Liksom generellt för landets medeltida kyrkor är kunskapen liten om hur det i enskilda fall gick till när kyrkan anlades och hur dess första form var. Generellt har ofta antagits att den första kyrkan vara av trä och senare rivits för att ge plats åt en stenkyrka. Vad gäller Ala är inte mycket känt. Den nuvarande kyrkans äldsta del är långhuset och till detta var fogat ett kor med absid, vilket grävdes ut 1938–40. Några rester av en äldre träkyrka noterades inte, men en sådan kan inte heller uteslutas. Förutom det lilla, men senare vidgade, långhusfönstret återstår långhusportalen som senare flyttades till tornets södra sida, och korportalens poster, som insatts i nuvarande korportal. Denna äldsta kända kyrka kan dateras till slutet av 1100-talet. Östgaveln låg precis väster om nuvarande triumfbåge, medan långhusets västgavel byggdes in i tornets östra mur.

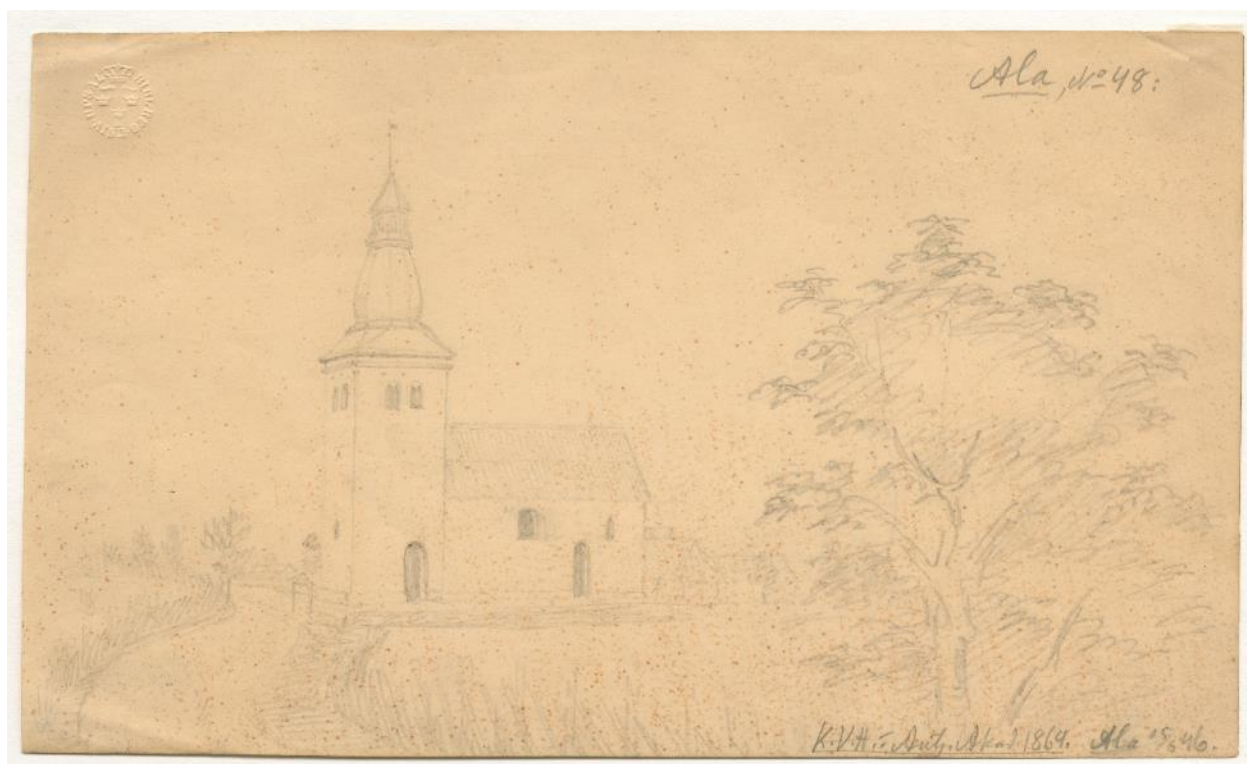
Under årtiondena före 1200-talets mitt byggdes tornet. Det var av ett slag som då var vanligt på Gotland genom att dess bottenvåning snarare bildade en förlängning av långhuset åt väster än som ett tillägg av en separat ringkammare. Långhusportalen flyttades till tornet och mitt emot denna ordnades en ingång medan västfasaden ställdes utan portal men försågs med ett fönster längre upp på muren. Den ofta utpekade förebilden för detta är S:t Pers kyrka i Visby där utrymmesbrist hade gjort det nödvändigt att bygga tornet över långhusets västra del utan att flytta portalerna. Sedan gjorde kyrkorna på landsbygden en dygd av nödvändigheten och följde detta motiv, men istället genom att bygga ett torn väster om långhuset. Ala är ett av de tydligaste exemplen. Kännetecknande är att tornet blev lika brett som långhuset. I Ala var man också mån om att delarna skulle smälta samman och de fick likadan sockel. Tornet utformades i romansk stil, vilket tydligt framgår av ljudgluggarna, nordportalen och västfönstret. Däremot gjordes tornbågen spetsbågig, vilket förefaller vara ett inte helt unikt drag för i övrigt romanska torn. Det går inte att säga i vilken mån som långhuset var förberett med en tornbåge för ett kommande tornbygge, så som var vanligt – men som i så fall torde ha varit betydligt smalare än den som blev. Troligen bör tornet kunna ses som den romanska kyrkans fullbordande del. Utseendet bör ha erinrat om Akebäcks kyrka i dag.

Det gick dock inte många årtionden innan planer kom på att förändra den nyvunna helheten. Sannolikt kom det stora tornrummet i väster att få det lilla absidkoret att framstå som litet. Vid 1200-talets mitt revs absidkoret och ersattes av ett nytt och större. Så skedde med många kyrkor, men då med målsättningen att i en kommande etapp även riva långhuset och bygga ett nytt mellan koret och långhuset. Det är inte uteslutet att planen var sådan även i Ala, men det nya koret anslöts omsorgsfullt till det gamla långhuset, inte bara till bredd och höjd utan gavs även samma sockel, vilket gör att sockeln ovanligt nog är enhetlig runt alla kyrkans delar. Invändigt gavs triumfbågen samma form som tornbågen, ett vanligt förhållande. Flera av dessa förhållanden tyder på att avsikten inte var att fortsätta ombyggnaden, att koret inte var första etappen av en ny ombyggnad. Men å andra sidan går det att se att i några av öns ”klövsadelskyrkor” har den synbarligen provisoriskt avslutade kyrkan ändå i detaljer utformats på ett sådant sätt att de skulle fungera även i sitt provisoriska skede. Med ombyggnaden av koret i Ala kan det därför vara så att utformningen fungerade med det gamla långhuset kvar utan att omöjliggöra att det revs för att ersättas med ett nytt långhus, vars grundplan skulle blivit kvadratisk. En intressant detalj är att koret har sakristia. Vid denna tid, omkring 1200-talets mitt var det få kyrkor som hade sakristia. Om dateringen av koret stämmer fick kyrkan sakristia tidigt. Under 1200-talet fick kyrkan också dopfont och triumfkrucifix. Under 1300-talet moderniserades förmodligen östfönstret, även om det är svårt att avgöra om ingrepp gjorts i muren. Samtidigt fick kyrkan ett retabel, vars form sannolikt var anpassad till östfönstrets inre omfattning. Under 1400-talet målade ”Passionsmästaren” kalkmålningar på långhusets norra mur.

Få förändringar är kända från 1600-talets senare del, vilket är märkligt då det är en period då kyrkorna vanligen försågs med ny inredning. Det är vid 1700-talets mitt som inredningen genomgår förnyelser. En äldre predikstol med ståtlig krona köptes 1757 från Burs. Vad den ersatte för predikstol i Ala är inte känt. Altaruppsatsen från 1768 var hög, sannolikt för att delvis skylla motljuset från östfönstret, och hade ett rokokoformat krön av ett på Gotland ovanligt slag i altaruppsatser. Sannolikt hade det medeltida retablett fått stå på altaret tills nu för vid Brunius besök knappt hundra år senare hängde det kvar i kyrkorummet, på en sidomur. Det fördes något senare till Gotlands Fornsal och undgick branden 1938. Vid hans besök hängde ännu krucifixet i triumfbågen på en trabes (tvärbjälke). Bänkinredningen målades med akantusrankor. 1700-talets förändringar kröntes – bokstavligen – av en ny tornhuv, vars drag inte var helt olika krönet på altaruppsatsen. Arkitekten Olof Tempelmans (?) förslag till tornhuv fick i byggmästaren Hans Hesselbys utförande en provinsial anpassning till öns gotiska arv och har mer prägel av rokokoformer än av den romerska klassicism som går att läsa ut av ritningen.

Under 1800-talet skedde en del moderniseringar och bland annat förstörades fönstren. Även om det är svårt att följa hur kyrkans fönster såg ut före 1800-talets senare del – Sävde ritar ut ett, Brunius omtalar två – står det klart att fönstren togs upp eller förstörades på 1800-talet. Några hade nog tagits upp tidigare men fick nu ny form. Ny bänkinredning tillkom omkring 1860 och några år senare ersattes en avbalkning för sockenmagasin i väster, enligt Brunius beskrivning med lastlucka genom västfönstret, av en läktare. 1876–77 genomgick så interiören en restaurering, varvid det ursprungliga lilla fönstret i långhuset sattes igen, muralmålningarna kalkades över och inventarierna målades om.

Under 1900-talet påbörjades 1938 en restaurering efter förslag av arkitekten Erik Fant, varunder kyrkan fattade eld och nästan allt brännbart förstördes. Sakristian klarade sig, liksom murarna och valven, medan långhusets träinnertak inte gav något skydd. Erik Fant fick leda återuppbyggnaden 1938–41. Yttertak och tornhuv återställdes likt det gamla. Inredningen fick en karaktär som erinrade om den förstörda, men med en modern hållning. En äldre altartavla från Björke lånades in från Gotlands Fornsal. I delar som inte syntes användes moderna lösningar, till exempel betong i tornets bjälklag och ovanför långhusets innertak.

Exteriör från sydväst. Teckning av P. A. Säve 1846, UUB, Alvin.

Exteriör från sydöst. Foto Olof Sörling 1891, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydöst. Foto Einar Erics 1917, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydöst, troligen på
1910- eller 20-talet. Foto Johnny
Roosval, ATA, RAÄ
Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydväst, troligen
omkring 1930. Foto Bertil
Berthelson, ATA, RAÄ
Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydöst efter branden 7 juni 1938. Foto Erik Bohrn 1938, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Exteriör från nordväst och söder under återuppbyggnaden efter branden. Ljudgluggarna uppvisar tydliga brandskador. Foto Per Olof Westlund 1939 resp. Alfred Edle ca 1940, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Sydfasaden från efter återuppbyggnaden. Foto Bertil Berthelson 1944, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydöst efter återuppbyggnaden. Foto Nils Lagergren 1958, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild. Foton, som detta och det ovan, visar att det återkommande varit problem med putsen på tornets sydfasad.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkans fasader är putsade med blottlagd släthuggen sten i omfattningar, socklar och hörnkedjor. Hörnkedjorna är ovanligt nog frilagda utifrån hörnblockens utsträckning då de saknar putsrand. På taken ligger falar (bräder). Portalerna på södra sidan har inslag av figurreliefer från 1100-talets senare del. De har flyttats till sina nuvarande platser från den äldsta stenkyrkans portaler.

Exteriör från nordväst. Foto ES 2020.

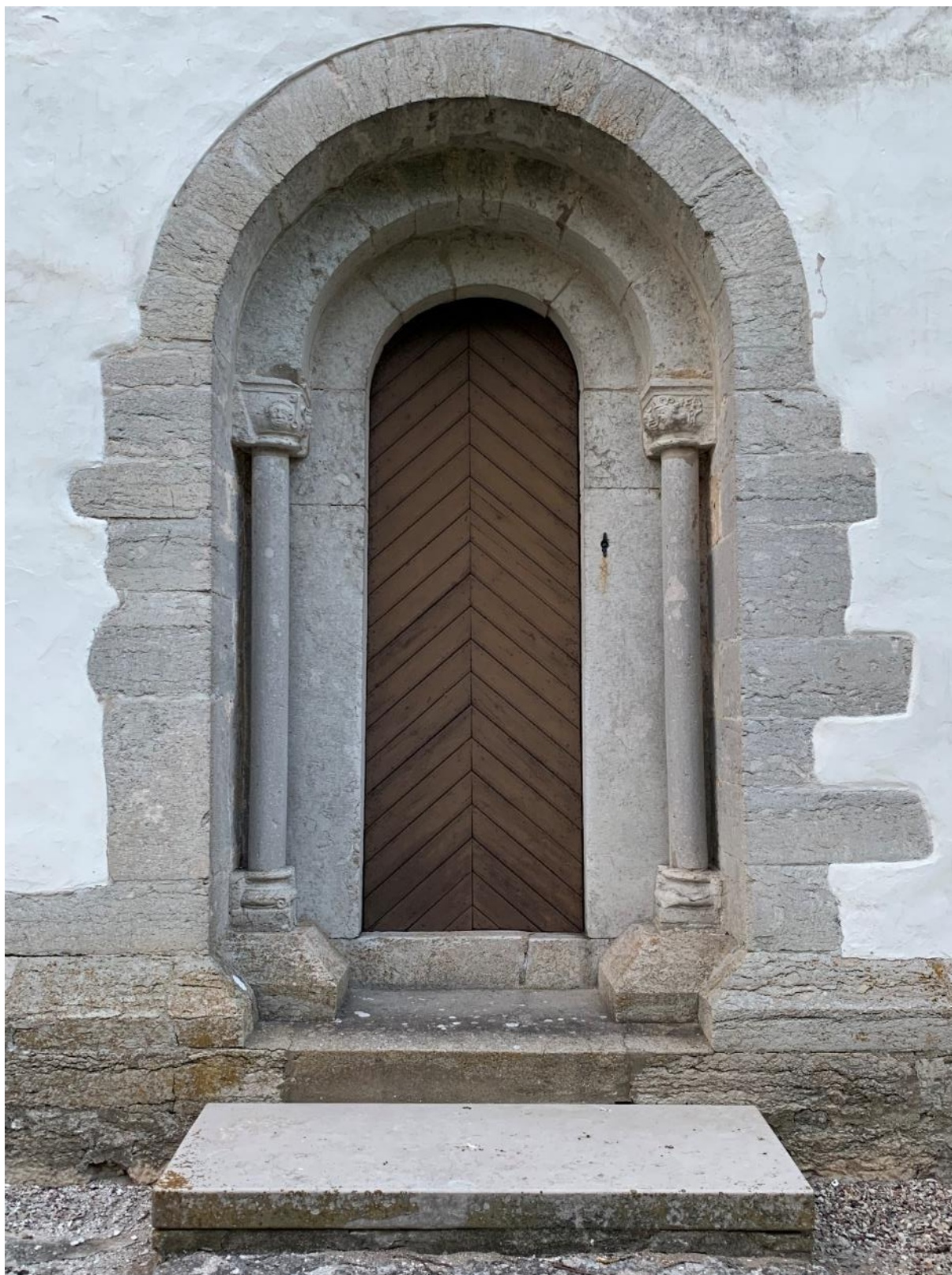
Exteriör från sydöst. Foto JL 2019.

Exteriör från söder och norr. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Sydfasaden. Foto JL 2019.

Södra tornportalen, tidigare långhusportal. Foto JL 2019.

Södra tornportalens
västra kapitäl. Foto
JL 2019.

Södra tornportalens
östra kapitäl. Foto JL
2019.

Långhusets romanska fönster samt långhusets östra fönster från 1824–25 med karmar och spröjsning från 1939–40.
Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift.

Korportalen från 1200-talets andra hälft. De större blocken med uthuggna kolonnetter övertagna från äldre korets portal. Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift.

Korportalens västra kapitäl, övertagen från romanska korets portal. Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift.

Korets södra fönster, upptaget 1858, karmar och spröjsning från 1938-40. Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift.
T.h. korportalen och korfönstret före 1938-40 med dåvarande fönsterindelning och putsad portalomfattning. Foto Erik Bohrn 1938 (detalj), ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Långhusets och korets sockel sedd från väster. Foto ES 2020. T.h. ljusglugg i korgaveln, troligen med omfattning från gamla kyrkans kor. Foto JL 2020.

Korets östra fönster, möjligen upptaget vid 1300-talets mitt. Foto JL 2020.

Sakristian från öster med detalj av östfönstret. I förgrunden nedgången till värmekammare i källaren. Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift, respektive JL 2019.

Sakristian från norr och nordväst. Foto JL 2020.

Kyrkans norra fasad. Foto JL 2019.

Nordportalen. Foto JL 2019.

Tornet från nordöst och nordväst. Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift.

Ljudgluggarna mot öster och norr. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Tornhuven, byggd 1938-40 efter förebild av den som förstördes i branden, bilden t.h., och som var byggd av Hans Hesselby 1780. Foto JL 2020 resp. Einar Erici 1917 (detalj), ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Tornets västra fönster samt hörnkedja i nordvästra hörnet med ljuslugg till murtrappan. Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift.

Interiör

I kyrkans inre är murarna putsade. Kor och torn har murade valv medan långhuset täcks av ett panelat träinnertak. Golven är av sten. På långhusets norra mur finns kalkmålningar av ”Passionsmästaren” från 1400-talet. Äldre kalkmålningar förekommer i tornrummet, bland annat som dekorativa omfattningar. Från 1700-talet härrör en bård längs långhustaket och ett målat draperi på östra kormuren. Sakristian, som nås via en dörr i korets norra mur, täcks av ett kryssvalv. Uppgången till torn och vind ligger i tornets sydvästra hörn och löper i västra tornmuren uppåt med ett vilplan i västra fönstret. Tornets första övervåning är hög. Valvets ovansida täcks av betong.

I klockvåningen hänger klockan mellan diagonalt ställda balkar utan mellanstöd. Ett betongbjälklag utgör botten till tornhuven. Kyrkvinden utgör ett öppet och sammanhängande rum utan gavelröste eller annan tydlig gräns mellan långhusvinden och korvinden. Senare inre och yttre restaureringar, den senaste år 2002, har inte ändrat så mycket på detta. Den viktigaste förändringen är att altartavlan från Björke är återlämnad till Fornsalen. Planer har tidigare funnits på att istället återuppsätta det medeltida retablett eller en kopia, varav en liten provskulptur står i koret.

Interiör mot öster. Foto JL 2020.

Interiör mot väster. Foto JL 2020.

Interiör mot väster.
Foto JL 2020.

Interiör av koret mot öster och söder. Foto JL 2020.

Interiör av koret mot väster. Foto JL 2020.

Interiör av koret mot väster och norr. Foto JL 2020.

Korets sydvästra hörn med utskjutande murfot. T.h. trappan till altarpodiet, norra delen med kanthuggen sten. Foto JL 2020.

Korets valv samt östfönstret med glasmålning av Oskar Brandtberg 1938-40. Foto JL 2019 respektive 2020.

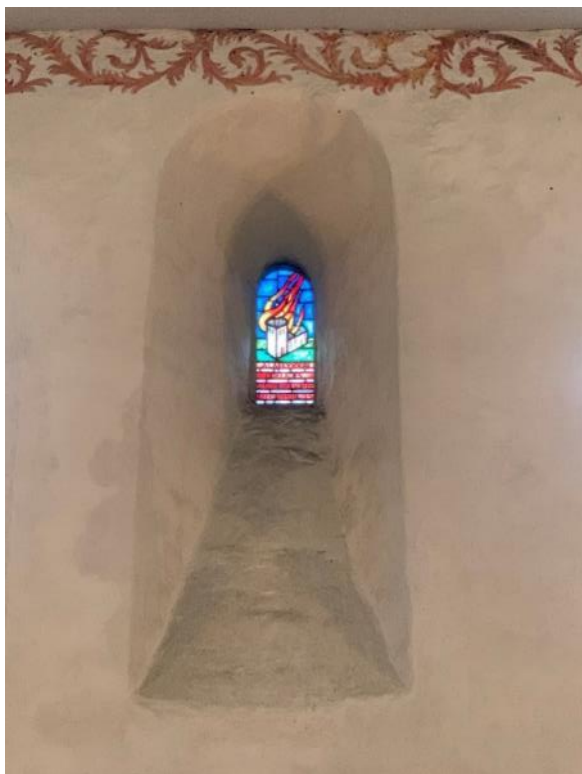
Korets södra fönster med spår av fönstrets ursprungliga storlek i smygens vänsterkant. Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift. T.h. triumfbågens norra vederlagsmur. Foto JL 2020.

Långhusets södra mur. I mitten ett ursprungligt fönster. Fönstret till höger ersatte ett mindre fönster, vars kontur skymtar på fönstrets vänstra sida. Foto JL 2020.

Långhusets sydvästra hörn samt markering av den igensatta långhusportalen under västra fönstret. Foto JL 2020.

Långhusets romanska långhusfönster, igensatt 1877 och återupptaget 1938-40. Glasmålningen av Oskar Brandtberg är utförd till minne av den dramatiska branden och återuppbyggnaden. Foto JL 2020.

Långhusets sydöstra hörn mot söder samt kalkmålning från 1400-talets mitt på norra muren. Foto JL 2020.

Kalkmålningar av "Passionsmästaren" från 1400-talets mitt på långhusets norra mur. Foto JL 2020.

Detalj av kalkmålningarna på långhusets norra mur. Foto JL 2020.

Interiör av ringkammaren åt öster, sedd från trappavsatsen i västfönstret. T.h. nordportalen sedd inifrån. Foto JL 2020.

Tornets sydportal inifrån och detalj av smygen. Foto Rebecka Svensson 2007, Visby stift, respektive JL 2020.

Kalkmålning på ringkammarens norra mur. Foto JL 2020.

Kalkmålningar i ringkammarens valv och mur. Foto JL 2020.

Ristningar på ringkammarens murar. Foto JL 2020.

Ristning på ringkammarens murar. Foto ES 2020.

Sakristians ingång från koret. Foto JL 2020.

Interiör av sakristian mot norr samt fönstersmygen i östra muren. Foto JL 2020.

Ingång till murtrappan i ringkammarens sydvästra hörn. T.h. trapploppet i västra muren sett norrut med avsatsen i västfönstret i fonden. Foto JL 2020.

Trapploppet i västra muren sett mot söder från avsatsen i västfönstret. T.h. västfönstrets innersmyg genom vilket murtrappan passerar via ett vilplan, öppet mot kyrkorummet och tidigare använt som läktarutgång. Foto JL 2020.

Västfönstrets avsats samt murtrappans fortsättning sett mot norr. Foto JL 2020.

Murtrappan samt ljusglugg i tornets nordvästra hörn. T.h. trappans mynning i tornets första övervåning. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning. Ovansidan av ringkammarens valv. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning mot norr och nordost med murtrappans mynning samt utgång till kyrkvinden. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning mot väster. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning sedd mot öster med nisch i den del av muren som ligger ovanför långhusets södra takfall. T.h. öppning i tornets södra mur med starkt sluttande kanal ner till glugg i tornets sydfasad. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning. Övre delen mot söder. Foto JL 2020.

Klockvåningen sedd mot sydväst. Foto JL 2020.

Östra sidans norra ljudglugg samt taket över klockvåningen, sett mot sydöst. Foto JL 2020.

Klockvåningens övre del, sedd mot väster, med radiellt utskjutande bjälkhål. Foto JL 2020.

Bjälkhål ovanför ljugluggarnas nivå, sydöstra och nordöstra hörnen. Foto JL 2020.

Tornhuvens nedre del mot sydöst samt uppifrån mot sydöst. Foto JL 2020.

Tornhuvens första övervåning, inne i kupolen. Foto JL 2020.

Tornhuvens andra övervåning, i lanterninen. Foto JL 2020.

Öppningen från tornet till kyrkvinden, sedd från nordöst. T.h. kyrkvinden mot väster med tornets östra mur. Foto JL 2020.

Tornets östra mur mot kyrkvinden. Avtrycket av ett flackt sadeltak sannolikt från skyddstaken efter branden 1938. T.h. kyrkvinden mot öster. Foto JL 2020.

Ovansidan av korets valv, sedd mot nordöst. Foto JL 2020.

Korets östgavel sedd inifrån, mot nordöst. T.h. dageröppningen, sannolikt ursprungligen fönsteromfattning i det romanska koret. Foto JL 2020.

Fast inredning och inventarier

Av kyrkans inredning är det inte många medeltida föremål som bevarats, men några desto mer viktiga saker finns i behåll. Det medeltida högaltaret, med skulpterad utskjutande piscina, är murat, liksom ett delvis rekonstruerat sidoaltare i söder under predikstolen. Av nischer i koret och långhuset har en nisch norr om altaret behållit sina medeltida trädörrar och sin träskoning. Inredningen i kyrkan, som predikstol, bänkinredning, nummertavlor med mera är tillverkade av Albert Quiberg, Bjärges i Ala, och Adolf Laurin, efter ritningar av Erik Fant. Dopfunten från 1200-talets mitt har givit upphov till gruppen dopfuntar av "Alatyp", vilka utmärks av väl avvägda geometriska former helt utan dekor. Orgeln från 1955 ersatte ett harmonium ställt framför körgradänger mot tornets västra mur. Av äldre inventarier märks den brandskadade altaruppsatsen från 1768 i en bod nära kyrkan och det medeltida retablett på Gotlands Museum. En kopia av en detalj finns i koret av Albert Sorgenfrei från 1982.

Altaret, sett från sydväst. Foto JL 2020.

Altarets framsida sedd från väster samt baksidan från söder. Foto Bo-Göran Kristoffersson, 2001-04, Visby stift, respektive JL 2020.

Piscina på altarets södra sida. Foto JL 2020.

Den brandskadade altartavla från 1768, nu i vagnsboden. Foto Bo-Göran Kristoffersson, 2001-04, Visby stift.
Till höger, altartavlan före branden. Foto Einar Erics 1917, Gotlands Museums arkiv.

Nischkåp i korets östra mur, söder om altaret. Foto JL 2020.

Nischskåp i koret östra mur, söder om altaret. Detalj av träskoningen. T.h. nisch i korets norra mur. Foto JL 2020.

Nisch i korets östra mur, norr om altaret. Dörrarna förstörda i branden. T.h. träskoningen. Foto JL 2020.

Nisch i korets norra mur, bakom korbänken. T.h. nisch i långhusets sydvästra hörn. Foto JL 2020.

Predikstolen. Foto JL 2020. T.h. predikstolen före branden. Foto Einar Erici 1917 (detalj), ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Bänkinredningen, nedan
dopfunten från 1200-
talets mitt. Foto JL 2020.

Dopfunten sedd ovanifrån samt detalj med spår av tidigare bemålning i rött. Foto JL 2020.

Delar till en ej fullföljd kopia av kyrkans medeltida altarpuppsats, tillverkade av Albert Sorgenfrei 1982, tidigare avsedd att sättas upp i kyrkan. Foto JL 2020.

Orgel från 1955 och kyrkklocka från 1938. Foto JL 2020.

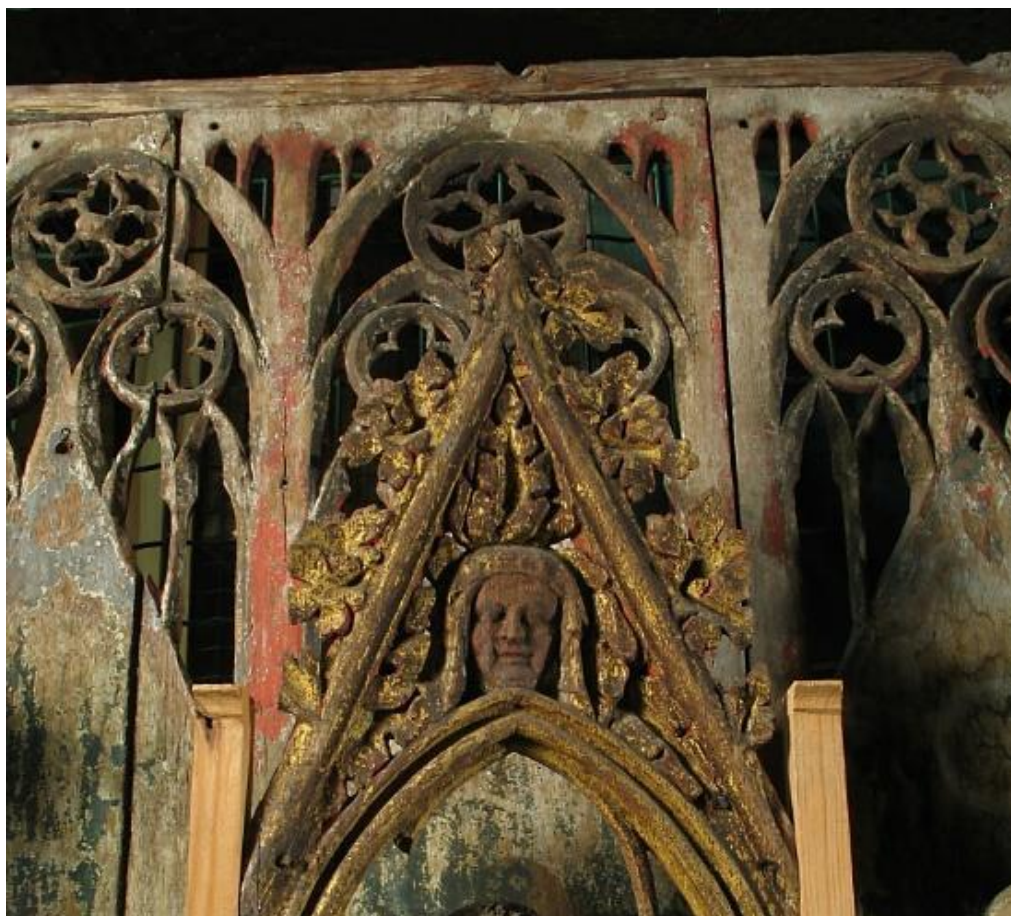
Nummertavla, tillverkad av Albert Quiberg 1940. Foto Bo-Göran Kristoffersson, 2001-04, Visby stift. T.h. triumfkrucifix från 1200-talets senare del, uppbrunnet 1938. Foto Carl R. af Ugglas 1907-12, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Retabel från 1300-talets mitt, nedan detaljer. Foto Bo-Göran Kristoffersson, 2001-04, Visby stift.

Retabel från 1300-talets mitt, detalj. Foto Bo-Göran Kristoffersson, 2001-04, Visby stift.

Retabel från 1300-talets mitt, detalj. Foto Bo-Göran Kristoffersson, 2001-04, Visby stift.

Restaureringar

Senaste restaureringarna

Sedan återuppbyggnaden efter branden 1938-41 har vissa inre och yttre restaureringsarbeten genomförts 1976-77 och en yttre restaurering 2002 följt av vissa inre konserveringsinsatser.

Interiör mot öster. Foto Einar Erics 1917, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Interiör mot väster. Foto Einar Erics 1917, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster efter branden. Foto Alfred Edle 1938, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster efter restaurering. Foto Nils Lagergren 1958, ATA, RAÄ Kulturmiljöbild.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också.

Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Arkeologiska undersökningar

2002 gjordes en schaktning runt kyrkan för en åskledare. Totalt schaktades en sträcka på ca 80 m. Schaktbredden var 0,3-0,4 m och djupet mellan 0,5/0,6 m. Schaktet grävdes merendels på ett avstånd av ca 1 m från kyrkobyggnaden. Schaktmassorna bestod av omgrävd jord med inslag av grus och sten. I jorden söder om kyrkan, och i synnerhet i höjd med det östra partiet, förekom skelettdelar från tidigare söndergrävda gravar. Av kyrkans brand 1938 syntes inga spår i den 2002 uppgrävda jorden. Ca 0,2 m under markytan avtecknade sig ställvis ett något uppblandat kalkbrukslager som troligen har avsatts i samband med en omputsning av kyrkans fasad vid reparationsarbetena efter branden. Inget av antikvariskt intresse påträffades.¹

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell

¹ Zerpe, L. 2003

av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karaktäristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobygandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en

autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpopsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvärdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kinningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

I samtliga kyrkor i Romaklosters pastorat firas gudstjänst och hålls förrättningar. Östergarn tillhör Östergarn församling som tillsammans med 9 andra enheter 2016 gick samman och bildade ett stort pastorat. Den gamla strukturen märks kring öppethållande och användningen av kyrkorna.

Kyrkorna i Östergarns församling hålls öppet året runt. Gudstjänst firas utefter ett rullande schema liksom de stora högtiderna så att kyrkorna används ungefär lika mycket.

Klockringningssederna lever kvar i församlingens alla kyrkor med aftonringning varje kväll, kimbning vid bröllop, själaringning och inringning av det nya året på nyårsafton.

Församlingen har ett ekumeniskt utbyte vilket märks genom de sångkvällar man anordnar med Elimförsamling där kyrkorna används utefter ett rullande schema. Ala kyrka har aftonringning varje kväll kl. 18 liksom på nyårsafton. Allhelgonahelgen bjuds det på kaffe med tillbehör.

När det gäller den tillgängligheten är det främst den fysiska tillgängligheten till både kyrka och kyrkogården som upplevs som ett hinder bla saknas det permanent ramp till kyrkan. Relativt nyskrivna (2009-2011) kyrkoguiden finns för samtliga kyrkor inom Östergarns församling.

Kyrkan är viktig för Ala-borna även de som inte tillhör kyrkan, det är här de större livshändelserna som dop, bröllop och begravning sker.

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklostets och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för slkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Som en av Gotlands medeltida kyrkor utgör Ala kyrka en del av ett samlat kulturarv av stort värde. Dess medeltida murar berättar om både rumslig gestaltning och konstnärliga uttryck vid den tiden samt om hur människor verkat. Kyrkans medeltida form uppvisar intressanta detaljer genom den tydliga utformningen av ett torn, med motställda ingångar, som är utmärkande för en grupp kyrkor på Gotland med Ala som ett av de tydligare exemplen. Koret som tillägg är intressant eftersom det snarare är utformat för att skapa en salkyrka än som första etapp i ett nybygge, som brukar vara det vanliga. Lösningen väcker i alla fall tankar kring den processen. Tornhuven är av ett intressant slag som exempel på en vid många kyrkor bortrestaureerad typ av tornkrön, även som rekonstruktion visar den på en typ av provinsial lösning på en annars vanlig typ av kupolhuv. I övrigt utgör kyrkan ett ovanligt och unikt återuppbyggnadsprojekt i modernistisk anda av en skadad kulturmiljö. Inredningen med traditionella motiv står i kontrast till inslagen av moderna material och former på vinden och i tornet.

Kyrkans inventarier

Särskilt värdefullt i interiören är dopfunten, typmodellen för ”Alatypen”. De ovanligt rikt förekommande ristningarna i tornets bottenvåning är ett intressant och värdefullt avtryck av människor långt före oss. Bland museiföremål är retablett av stort värde.

Kyrkogården

Ala kyrkogård har i princip kvar sin ursprungliga form. En mindre utvidgning skedde åt söder och öster 1909. Den ligger vid den gamla landsvägen där det omtalas att det fanns en vägbom vilken fälldes ner under gudstjänsttid för att tvinga vägförande till gudstjänstbesök. Detta förekom enligt källorna även vid Östergarn och Kräklingbo.

Från norr och väster, leder gångar in till kyrkans sydportal. I övrigt saknas gångar vilket har ett historiskt värde.

Den intilliggande skolan med fruktträdgård har ett miljöskapande värde för helhetsmiljön. Det berättar också om kyrkans roll i skolväsendet och om skolan som både undervisningsplats och lärarbostad där läraren hade tillgång till en trädgård.

Kyrkogården omges av en trädrad i söder och av spridda träd i de övriga väderstrecken, vilka tillhörde en tidigare trädkrans. Träden ger tillsammans med häckar av syren och terrasmuren kyrkogården en rumslighet och lummighet.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Ala socken. I kyrkogårdsinventeringen 1996 angavs åtta av gravvårdarna som kulturhistoriskt värdefulla. I den uppföljande inventeringen 2016 utpekades 16 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träd, och buskage är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. Idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Ala kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla* (2014) vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Ala kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	
1058	Byggnadsår enligt Strelow.	SvK
1072	Byggnadsår enligt Hilfelting och Strelow. Hilfelting anger också att kyrkan kallades "Jacobus".	SvK
1149	Byggnadsår enligt Taxuslistan.	SvK
1100-tal	En romansk stenkyrka med absidkor byggdes på platsen, varav det nuvarande långhuset återstår (SvK anger att koret byggdes "vid 1100-talets mitt" och långhuset "omkr. 1180 av mästaren Globus").	GK, SvK
1225-50	Det nuvarande tornet byggdes (SvK anger "omkr. 1240").	GK, SvK
o. 1250	Det nuvarande koret med sakristian byggdes.	GK, SvK
	Dopfunten.	GK, SvK
s. 1200-tal	Triumfkrucifix.	GK, SvK
	Muralmålningar i ringkammaren (SvK anger "omkr. 1240").	GK, SvK
o. 1350	Korets östfönster tillkom troligen.	GK, SvK
	Retabel av "Alamästaren", nu i Gotlands fornsal.	SvK
o. 1450	Muralmålningar av "Passionsmästaren" i långhuset och i ringkammaren.	GK
Medeltida	Ristningarna i koret är från mellan sent 1100-tal till 1400-talets början.	SvK
o. 1750	Bänkinredning, målad 1750-51. Nummertavla troligen av Johan Hernell.	SvK
1757	En predikstol från 1600-talets förra hälft inköptes från Burs kyrka.	SvK
1767	Ett stop salt(!) inköptes till "Sprit-limning" av kyrkan. Draperimålningen i koret och akantusranken i långhuset tillkom troligen detta år.	SvK
1768	Altaruppsats av trä.	SvK
1769-70	Altaruppsatsen målades av "Holmer".	SvK
1780	Ny tornhuv ("gurkliknande") efter ritning 1779 av hovarkitekten Olof Tempelman(?), Stockholm. Byggmästare Hans Hesselby.	SvK
1824-25	Långhusets två stora fönster tillkom.	SvK
1850-51	Kyrkklocka.	SvK
1858	Korets S fönster förstörades.	SvK
1859-60	Ny, sluten bänkinredning.	SvK
1866	Läktare byggdes i ringkammaren. En avbalkning för sädesmagasin därstädes togs bort.	SvK
1872, 1873	Grindar och rister anskaffades till kyrkogården.	SvK
1876	Kyrkan reparerades, bl.a. kalkades väggar och valv invändigt, varvid de muralmålningarna doldes.	SvK
1877	Det medeltida fönstret i långhusets S vägg murades igen. Triumfkrucifixet, altaruppsatsen från 1768 och nummertavlan restaurerades av målaren O. Engfeldt.	SvK
1887	Taken över långhus och kor var spåntäckta.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	
1898	Orgelharmonium, sedan 1955 i Ala hembygdsgård.	SvK
	Altarskrank i nygotik(?).	SvK
t. 1900-tal?	Fristående fotogenkaminer installerades.	ATA
1909	Kyrkogården utvidgades åt S och Ö.	SvK
1937	Restaureringsförslag upprättades av arkitekt Erik Fant, Stockholm.	ATA
1938	Restaureringsarbetena påbörjades med en reparation av tornhuv. Byggmästare Reinhold Lydahl, Etelhem. I samband med reparationsarbetena eldhärjades kyrkan den 7 juni, varvid samtliga yttertak samt kyrkans inredning med bl.a. triumfkrucifixet, altaruppsatsen (delvis) predikstolen, altarskranket och bänkinredningen inklusive en brudbänk i koret, samt kyrkklockan, nummertavlan och en 1800-talsljuskrona av trä förstördes.	ATA GK
	Kyrkklockan omgöts av K. G. M. Bergholtz, Stockholm.	GKR
1939-40	Kyrkan återuppbyggdes efter branden och försågs med ny inredning, allt efter förslag av arkitekt Erik Fant, Stockholm: Nya faltak över långhus och kor samt spåntak på sakristian. Betongbjälklag över torn och långhus. Det medeltida fönstret i långhusets S vägg återupptogs och försågs med glasmålning av Oskar Brandtberg, nya glas i övriga fönster. Ny kyrkklocka. Den svårt brandskadade altaruppsatsen ersattes med en altaruppsats, målad 1665 av Johannes Bartsch och ursprungligen i Björke kyrka, som lånades till kyrkan från Gotlands fornsal (krön och sidovingar kvar i Fornsalen). Ny predikstol och ny bänkinredning (efter modell av de gamla), ny nummertavla och nytt altarskrank. Dopfunten flyttades från koret till tornbågen. Kalkstensgolv. Muralmålningarna, som blottats vid branden, togs fram och konserverades (konservator John Österlund, Uppsala). Tre nya ljuskronor av mässing. Orgelpodium i ringkammaren. Värmeledning med lågtrycksånga med pannrum under sakristian. Kyrkans återuppbyggnad skedde bl.a. i form av frivilliga dagsverken från villiga församlingsbor.	GK SvK
1941	Ny tornhuv efter modell av den gamla.	GF, ATA
	Fasaderna slätputsades. Nya kolonnetter i tornets gluggar. Byggmästare Adolf Laurin.	ATA
1954	Åskledare.	GF
1955	Orgeln, tillverkad av Åkerman och Lunds Nya Orgelfabriks AB i Solna.	GK
	Elektrisk belysning.	SvK
1964	Elringning.	GKR
1975	Omläggning av långhusets N takfall med impregnerade falar.	GF
1976	Invändig rengöring av väggar och valv (konstnär Harald Norrby, Klintehamn).	GF
1984	Elvärmeinstallation.	GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	
1991	Komplettering av elvärmeinstallationen. Högtalaranläggning.	GF
2002	Yttre restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby, entreprenör Gotlandsbyggen, Hemse: Samtliga falar på lång- och kortaken byttes. Tornpanelen byttes. Rötskadat virke i konstruktionen byttes. Åtskyddsanläggningen samt belysning i torn och på vindar kompletterades. Klockdäcket renoverades. Betongbjälklaget i tornet försågs med en ny brandlucka. Fasaderna rengjordes och putsades. Översta trappsteget på huvudportalen kompletterades med en 5 cm tjock kalkstenskiva. Droppnäsa under korfönstret. Samtliga fönsterbågar togs ut och renoverades, glasmålningen rengjordes. Östra fönstrets solbänk frilades från betong. Portalerna tätades och slagregnsavlopp anordnades. Nytt räcke till tornportalen. Ny utvändig belysning vid tornportalen. Hissar till ljuskronorna monterades.	GF
2003	Lotine anordnade bättre förvaring för kyrkas textilier samt ombesörjde att de textilier som behövde rengjordes alt. konserverades.	GF
2006	Stenkultur konserverade ett antal gravvårdar, en av dem försågs med lock. Dahlströms Metallgjuteri AB rengjorde 3 st. ljuskronor, 2 st. femarmade kandelabrar, 1 st. sjuarmad och 1 st. fyrmad.	GF
2008	Konservering av medeltida retabel. Ansvarig entreprenör, Carl Henrik Eliason.	GM
2013	Utbyte av spåntak på sakristian. Ansvarig entreprenör, Byggnadshyttan på Gotland.	GM
2014	Ny textilförvaring och konservering av textilier. Ansvariga entreprenörer, Lotine och Byggnadshyttan på Gotland.	GM
2014	Åtgärder på tennljusstakar. Ansvarig entreprenör Dahlströms metallgjuteri.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF	Gotlands fornsals arkiv.
GK	Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan

o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Nilssön Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd IV:4, 1959.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilda gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag, SFS 1988:950 t.o.m SFS 2019:864

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Ala kyrka, utvändig restaurering dokumentation, antikvarie Louise Borgö, Gotlands fornsal 2002.
Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby
Inventering av inventarierna i Ala kyrka 2001-04, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
Inventering av Ala kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
Inventering av Ala kyrkogård, utförd 2008 av Gotlands Museum.
Program för utvändiga restaureringsarbeten på Ala kyrka, arkitekt Jan Utas 2001.
Vård- och underhållsplan, Ala kyrka 2008. Jan Utas, Visby.
Zerpe, L. 2003. Rapport över arkeologisk förundersökning vid Ala kyrka, Ala socken, Gotland.
Lst dnr 220-457-01

Tryckta källor

Busch, P. m.fl. Skeppsristningar på Gotland, 1993.
Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.
Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
Nilssön Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
Sveriges Kyrkor, Gotland bd IV:4, 1959.
Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
Utas, Jan Andréasson-, Om gotländska valv, examensarbete i Arkitekturens teori och historia, Chalmers tekniska högskola, 1971.
Öhrman, R., Sockenmagasin på Gotland. Gotländskt Arkiv 1990.

Kartor

1753. Skattdräggningskarta Ala sn. H2-1:2. Lantmäteristyrelsen.
1890. Laga skiftes karta. H2-2:3. Lantmäteristyrelsen.